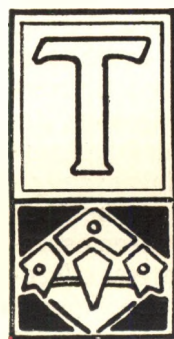

AZ ÍRÁS MEG A BETŰ FEJLŐDÉSE.

alán igaza is van Faulmann Károlynak, amikor kijelenti, hogy az írás — képletes értelemben — régebbi keletű, mint a nyelv. Annyi bizonyos, hogy minél ősi állapotban van valamely nyelv, annál inkább rászorúlnak az illető emberek a mutogatás és jeladás segítségére, ami pedig kétségtelenül már igen közeli rokonságban van az írás legrégebbi formáival, például a hieroglífákkal, sőt még a mi ősi hún-székita írásunkkal is. A számok írásának legrégebbi formáit nézve, amikor ugyanis a tízig, illetőleg hatig terjedő számjegyek annyi különbözőképpen elhelyezett vonalból állottak, ahány darabot jelentettek: még jobban hajlamossá kell hogy legyünk Faulmann Károly axiomájának elfogadására.

Az írás ebből a legrégebbi alapból, a jeladásból és mutogatásból kiindulva, kezdetben külön fejlődött majd minden nemzetnél. Példa erre az egyiptomi és amerikai hieroglíf írás, az aztékek csomóírása stb., amelyeket elég bőven megismertettünk már a Grafikai Szemle 1907-iki kötetében. Ez a külön való fejlődés különösen addig volt szembetűnőbb, amíg a kép- meg fogalomírás helyébe a ma már szélteben használt hangírás nem lépett.

Jelen cikkünkben nem terjeszkedünk ki minderre. Egyrészt az anyag bősége miatt, másrészt meg azért, mert hiszen erről már meglehetősen bőven volt szó a Grafikai Szemle említett kötetében. Most csak a ma használt könyvbetűink régebbi fejlődésének történetét adjuk, természetesen ezt is csak szűk mederben. Amennyiben pedig a dolog könnyebb megérthetése végett ábrák közlése vált szükségessé, egész ábécéket nem igen mutatunk be rajtuk, hanem csak egyes karakterisztikusabb betűket. A figyelmes olvasó gondolatban meg tudja alkotni ezek után a többi betűt is.

Ma használatos betűink egyik-másika fölismerhető már a régi héber és feníciai, sőt még az egyiptomi hieroglíf írásban is, de alapformáik igazában csak a régi görögök írásától kezdve mondhatók megállapodottaknak. A görög ábéce, valamint az etruszkoké is, eleinte tizenhat betűből állott, s később bővült meg még nyolc betűvel. A görög írás változatlan maradt sok évszázadon által.

Egyiptomban a görög hatás következtében az úgynevezett kopt írás lépett a demotikus hieroglifák helyébe. Ebben hét betű-

vel több volt, mint a görögben. Egyik igen közeli rokona volt az itt négy betűvel bemutatott vaskos moesiaí írás.

A római vagy latin írás kezdetben alig különbözött a görög írástól, későbbben a G, H, K, Q, X, Y és Z-vel bővült.

Mielőtt tovább menénk, egy érdekes dologra akarjuk figyelmeztetni olvasóinkat: az építészeti és a betűbeli stílusok rendszeresen összevágának egymással. A római építészeti stílust a fél körív és az egyenes vonal jellemezte, és ez elemekből vannak összetéve a római betűk is. Dürer maga is észrevette a római betűk e sajátosságát, s egyik könyvében bővebben írt róla.

A római betűknél két fő fajtát különböztethetünk meg: a *majuszkulákat* vagyis nagyobb, és a *minuszkulákat* vagyis kisebb betűjű írást. A majuszkula-írás *kapitális* meg *unciális* lehet. A minuszkula-írás alfajai: a szű-

Görög betűk (a, b, r) a IX. századból.

Moesiai betűk a IV. századból.

Római unciálisok a VIII. századból.

Római verzálisok a VI. századból.

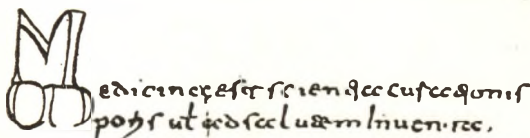
Nyugati gót betűk a X. századból.

kebb értelemben is *minuszkulának* nevezett kicsiny álló írás, és az ugyancsak kicsiny, de dűlt írás, melyet *kurzív*nak neveztek el.

A középkor átvette a rómaiaktól mindezeket a betűfajtákat. Legelőbb is a kurzívnak majuszkulás és minuszkulás formáját. Az első irodalmi, a második főképpen üzleti célokra, ügyiratok stb. fogalmazására szolgált. Elvértve azonban az unciális betű is szerepelt már ekkor. A régi római kurzívból az egyes tartományokban idővel nemzeti formájú írások fejlődtek ki: a frank

merovingi írás a mai Németországban, a lombardiai avagy longobárd Itáliában, a nyugati gót Spanyolországban és az angol-szász az angol szigeteken. Mindezek az írásmódok, bár a rómaiak kurzívjából keletkeztek: jobbadán egyenes állásúak, s cikornyásabbak voltak általában is elütnek az ősi írástól. Köztük a lombardiai írás a legkönnyedebb és legkarcsúbb, s így az összes provinciális írások közt a legközelebb áll az eredeti római íráshoz. A merovingi írásban legtöbb a cikornya; a nyugati gót s az angol-szász írásfaj pedig karakterisztikus voltával válik ki mindjök közül.

A középkorbeli írásnak második megkülönböztető fázisát a római

Lombardiai írás a VIII. századból.

E sine s i b a n k e r e b a r a q u a m i o h i e t b a r l e r a f i l i u s e m
 i o g i d a g o f o r a i l i u t b a z i e r k a n n o t b o b h a b i n
 T b a e r u i a f d r u b a n b i l a n t u b a r a l l a z b a z l a m
 i o b n e i t l e r u i o n i d a r e n i s t e r a m i m i n o n i i
 I b a z i g o i d e r r e t i n o n m a f r o n s e n b i l i d a n
 i b a z i e r m e r i n t e m i n z i m o s t g y k e d i n
 E r z a l e n u o b b a r r o o f i n o r o u i o r o
 t b a r a l i d a i o g l i c h o f i l u s a z l i c h o
 E r z i l u s u b d a g e f u i n i a r e b a m i n e o r o n t u f i n i a r
 i b a z i a l i e r u n n i e b a z b a r o m u l t e r b a z

Minuszkula-írás unciális kezdőbetűkkel a IX. századból.

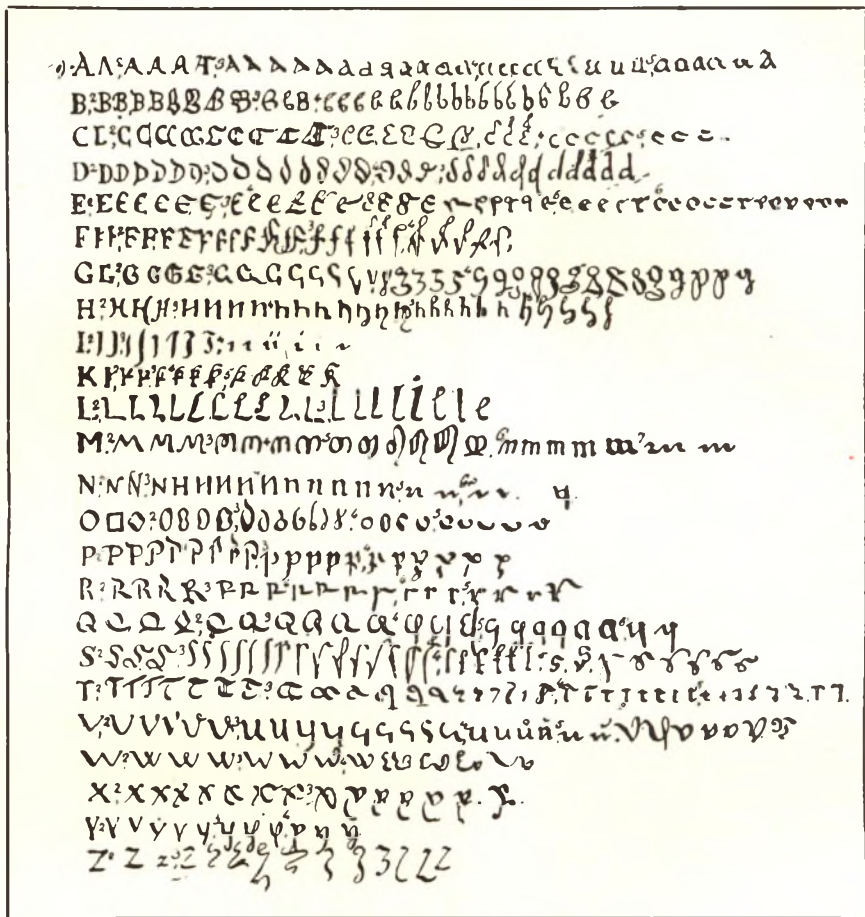
A D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V Z

Karakterisztikus unciális betűk.

N I U T E I O O I O S O S S
 A D T E N D I T E A F A L S I S
 P R O P H E T I S Q U I U E N I
 U N T X O U O S I N U E S T I M
 T I S O U R U M I N T R I N S E

Unciális írás a karolingi időkből.

egyenesen álló tiszta minuszkulákból a nyolcadik és kilencedik százdától kifejlődött írás teszi ki; Nagy Károly idején érte el kifejlődöttségének legnagyobb fokát, s ezért *karolingi* írásnak is nevezik. Mint említettük, ez is a minuszkulákból fejlődött ki.

Az ábécé fejlődése a kapitális betűtől kezdve.

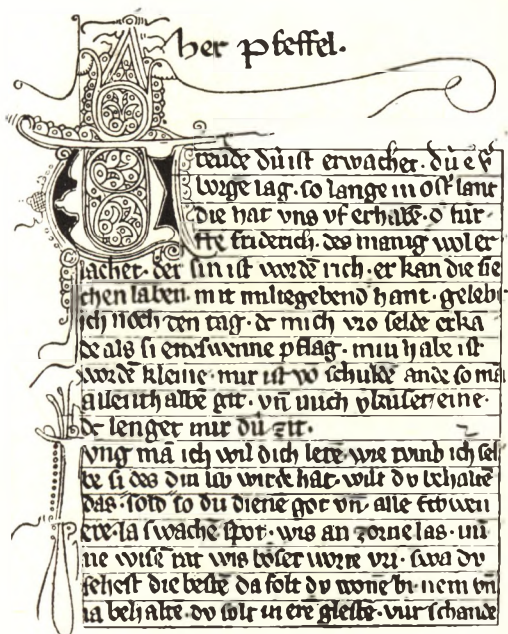
A *kapitális* és *unciális* betűket főképp könyvek írására használták. Mind a kettő verzális betű. Eredetileg mind a kettőt sírföliiratokul meg egyéb emlékek föliiratául használták (*litterae capitales* és *litterae unciales*). A kapitális betű a régebbi és határozottabb formájú; a könyvekben és diplomákban főképpen csak egyes sorokban használatos címül vagy a fejezetek kezdetéül;

az egész könyvet ritkán írták tele kapitális betűvel. A kapitális betű a maga nemében tökéletesen kész és kifejlődött valami; végződésai élesek és határozottak, s a sor képe tökéletesen egyforma vastagságú sávot alkot. Az unciális betű (uncia annyi mint hüvelyk) ezzel ellentétben sokkalta könnyedebb, szabadabb meg hajlékonyabb volt. Amíg a kapitális betű a vésőre emlékeztetett, az unciális határozottan tollvonásos jellegű. Formája gömbölyded, a kapitális határozott vonalvezetése s zártsága hiányzik róla. Az unciális betű vonalai gyakran önkényesen meg vannak hosszabítva, de hogy hol végződik a betű és hol kezdődik az önkényesen odavetett sallang: ritka esetben lehet egész pontosan meghatározni. Az unciális betűk közt legjellemzőbb a nagy U, amelyet e formában a kapitális meg más írásfajták közt nem találhatunk meg. Könyvek írására az unciálist jóval hamarabb kezdték használni, mint a kapitálist.

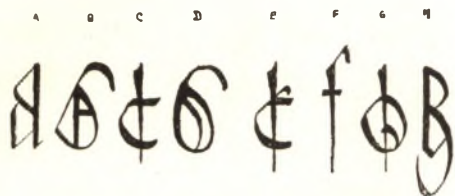
A VI—IX. századból jó csomó ilyen betűvel írt könyv maradt ránk. Az unciálisnak egy további fejlődési foka volt az úgynevezett fél unciális, amelyet szintén nagyon gyakran használtak a könyvek írására. Az író a gyors munkája köz-

ben gyakran önkénytelenül is megváltoztatta a betűk formáját, hajlítgatta meg rövidítgette a vonásokat, néha a vonal alá nyúlt velük, s így apródonkint eljutott az egyenesen álló minuszkulához, amelyek természetesebben s gyorsabban adódnak ki a tollból.

No most térjünk vissza az egyenesen álló minuszcula-írás további történetének ismertetésére. Ez csak igen lassan fejlődött ki határozottabban. Még a VIII. és XII. század közti időközben is bajos biztosan megállapítani a karakterisztikumait. Határozottabban csak a XIII. században kezd kialakulni a stílusa. A betűk ekkor izoláltabbakká lesznek, az összekötő vonáska elmarad

Középkori gót írás (XIV. sz.), unciális kezdőbetűvel.

Angol diploma-írás a középkorból.

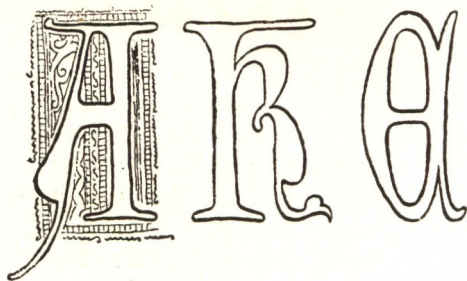
IX. századbeli ír kézirat betűi.

Lombardiai verzálisok a XIV. századból.

Schönsperger biblia-betűi. (Augsburg 1487.)

XVI. századbeli francia kéziratból.

és a betű kiegyenesedik. Az egyforma szarú betűk is egyenletesebbé lesznek, s a kurzívo jellemző szabadosság, az egyes betűknek az alapon túl emelkedése avagy sülyedése megszűnik. Ennek a lassú fejlődésnek a folyamata néhol már a tizedik századtól kezdve jól észrevehető. E században kerekdedebb s teltebb lett a minuszkula; a tizenegyedikben élesség és határozottság járult ehhez; a tizenkettedik században pedig legnagyobb tökéletességét érte el. A tizenharmadik század kezdetén aztán megkezdődött az írás jellegének alaposabb megváltozása, még pedig a kontinensnek majd minden olyan országában egyidejűleg, ahol a római írás volt használatban. S ez a változás természetesen az építő stílus változásával járt karöltve, illetőleg abból indult ki

Az építőművészetben a háromszög meg a hegyes szög jutott uralomra, s ennek megfelelően a betűk is éles szélűek és hegyes szögűek lettek apródunkint. Megkezdődött a gót betűstílus kialakulása.

A fejlődés folyamán mindenféle gömbölyvedtség eltűnik a minuszkulákból. Az ívelt vonalak megtörnek s sarkokkal s hegyes szögekkel látódnak el. Éppen ezért némi író élessarkú minuszkulának nevezi a gót betűt. De még szokottabb ennél a barátbetű elnevezés, még pedig azért, mert az írást főképp csak a szerzetesek, barátok gyakorolgatták kolostori csöndes kis magányukban.

A sarkosítás azonban nem szorítkozott pusztán a kis betűkre, hanem kiterjedt a majuszkulákra is, s idővel ezek a legváltozatosabb formákat öltötték föl.

A gót írás első alapformája igen hegyes sarkú, cif-

Egy XV. századbeli Donatus nagybetűi.

XII. századbeli francia kéziratból.

1420-adi kéziratból.

Dürer Albert ábécéjének négy betűje. (XVI. sz.)

Kezdőbetűk egy XVI. századbeli olasz kéziratból.

raságoktól ment volt. Rendesen jó nagyra írták, s szélessége meg tömörsége a magasságához képest jólesően arányos volt. Tisztaságát a könyvnyomtatás föltalálásáig, tehát harmadfél századon át megőrizte, s még Gutenberg betűi is a legszebb példáit adják a könyveknek írására használt középkori barátbetűs írásnak.

A gyors diplomatikus írásban természetesen nem lehetett szó olyan pedánságig menő rajzolja-írásról, mint a könyvmásolásnál. A diplomatikus írásban tehát a betűk törzse ugyanaz maradt, mint a könyvekbeli barátbetűknél, de a sarkok megtompultak, sőt néha egészen meg is gömbölyödtek rajta. A diplomákban olykor szép ornamensekkel díszítették ezt a diplomatikus írást, amelyből a tizenötödik században a mi mostani kurzívunknak a legrégebb formája kezdett kialakulni. Hogy ettől fogva a könyvnyomtatók és betűöntők hatása alatt miként fejlődött a betű: elég részletesen van megírva Évkönyvünk 1906-iki évfolyamában.

A régi magyarországi okleveleken kitünően tanulmányozhatók az írás középkori változatai. A kapitális és unciális, a kurzív meg minuszkula betűk egyaránt megtalálhatók okleveleinken, sőt még a kapitálisnak meg unciálisnak hosszúra nyújtott alakjai is. Egy okiratunk sincs azonban, amely végesvéig nagy betűkkel volna írva; rendszerint csak a király nevét, címét meg az isten általános szokásos segítségül hívását írták majuszkulákkal; az okirat többi szövege minuszkulás volt. Hosszú betűkkel vannak írva: Szent István 1001-iki oklevele, I. Endre 1055-iki s II. Endre 1222-iki oklevelei az isten segítségül hívásáig. A tizenegyedik és tizenkettedik században e betűk különállóak voltak okleveleinken; innen kezdve az egymással összekötött kurzív betű jött nálunk is divatba, míglen a tizenegyedik s tizenötödik században a barátírás föl nem váltotta. Károly Róbert és Nagy Lajos királyaink oklevelei azonban még ez időben is latin minuszkulákkal írvák.

* * *

Most beszéljünk egy kissé a régi hun-székely betűkről is.

Tavalyi Évkönyvünkben szó volt Fournier le jeune-ről, a betűrendszer halhatatlan úttörőjéről. Az ő kézi könyve néhány oldalának hasonmását is bemutattuk, s ezek egyikén bizonyosan csodálkozással látták olvasóink az »Alphabet des Huns« (a hunok ábécéje) fölírást, s alatta a régi hun-székely föliratokkal megegyező rúna-rendszerű ábécét. Hogy miképpen jutott Fournier e betűjegyek megismeréséhez, s miért tartotta azt annyira fontosnak, hogy nagy fáradsággal patricákat véssen róluk: nem tudjuk, mindenesetre fölhívjuk azonban rá szaktudósainknak, köztük első sorban Déry Ferencnek a figyelmét. Talán Tótfalusi Kiss Miklós-nak külföldi tartózkodásával lehet kapcsolatba hozni a dolgot.

A hun-székely föliratokra Orbán Balázs báró tette az irodalmi világot »A Székelyföld leírása« című munkájában figyelmessé. Az udvarhelymegyei enlakai templomon ugyanis 1668-ból való hun-székely fölírás fedezett föl, mely azt tanúsítja, hogy ez az írásmód még a tizenhetedik században is meglehetősen el lehetett Erdélyországban terjedve. A föliratot — mint a keleti származású iratokat általában — jobbról balra s alulról fölfelé kell olvasni, s ekkép

hangzik: »Georgyius Musnai, csak egy az isten«. Orbán Balázs e fölfedezése fölélesztette néhány régi történetíró, így Bél Mátyás, Kézay Simon, Székely István meg Gyarmathy Sámuel korábbi kijelentéseinek az emlékét. E történetírók egyértelműleg azt állították, hogy a székely népnek saját külön úgynevezett hunszkíta alfabetje volt, de ezt az írásmódot a székelyek a keresztény vallásra átérésük következménye gyanánt csakhamar elhagyták. Thuróczi János meg Oláh Miklós szerint a régi székelyek jobbról balra írtak, illetőleg metszettek.

Stefánia	4 X N T + f X	⊗ A + I + 7 O Z	⊗ B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni I	4 X N T + f X	⊕ A # I I + 7 O	⊕ B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni II	4 X + + f X	⊕ # X + 7 O	⊕ B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni III	4 X N T + f X	⊕ 2 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 3 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni IV	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 4 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni V	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 5 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni VI	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 6 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni VII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 7 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni VIII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 8 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni IX	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 9 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni X	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 10 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XI	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 11 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 12 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XIII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 13 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XIV	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 14 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XV	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 15 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XVI	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 16 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XVII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 17 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XVIII	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 18 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XIX	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 19 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z
Kapni XX	4 X N T + f X	⊕ 3 ⊕ A f X Y 7 O N	⊕ 20 ⊕ A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V X Y Z

Őutánuk Szabó Károly foglalkozott sokat a hun-székely írásmóddal, s neki is sikerült fölfedeznie egy olyan ó-székely írás- emléket, amely jobbról balra van írva. Az enlakai templom fölíratának fölfedezése és Orbán Balázs báró könyvének megjelenése után pedig annyira fokozódott a dolog iránt való érdeklődés és ezzel kapcsolatban a kutatói buzgalom, hogy ma már nem kevesebb mint tizenkét hun-székely alfabetről számolhatunk be. Legrégibb ezek között a nagyszentmiklósi aranylelet, vagy az úgynevezett Attila kincse egy kürtjének a fölirata, amely legalább is ezerháromszáz esztendővel előzi meg az enlakai templom fölíratát.

Az említett tizenkét alfabetát Décsy Ferenc nyomán az előbbi oldalon mi is bemutatjuk. Az első pillantásra is megláthatjuk e betűkön, hogy rúna-rendszerűek, vagyis olyan alakúak, amely a fába-faragásra emlékeztet. Ezért rovás-írásnak is nevezik a hun-székely betűket. De bár a székelyek ügyes és szorgalmas fa-faragók, fába vésett jelentékenyebb írás- emléket eddig nem találtak. Az enlakai és csíkszentmiklósi fontos fölíratok falra vannak festve.

